

Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi I

Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

6. Baskı

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi I TÜRKİYE TÜRKÇESİ SES BİLGİSİ

ISBN 978-605-318-998-5

DOI 10.14527/9786053189985

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2021, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevi**dir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindex.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

1. Baskı: Temmuz 2017, Ankara

6. Baskı: Ekim 2021, Ankara

Yayın-Proje: Nisanur Uzunlu

Dizgi-Grafik Tasarım: Melek İnci

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Ltd. Şti.

Çetin Emeç Bulvarı 1314. Cadde No: 37A-B Çankaya/ANKARA

Tel: (0312) 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306

Matbaa Sertifika No: 46661

İletişim

Macun Mah. 204. Cad. No: 141/A-33 Yenimahalle/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50

Dağıtım: 0312 434 54 24

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

*Türk dilinin kanaatimce en büyük müdafii,
aziz Atatürk'ün ruhuna ithafen...*

ÖN SÖZ

“*Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*”, seri hâlinde yayınlamayı düşündüğümüz “*Türkiye Türkçesi Dil Bilgisi*” kitaplarının ilkidir.

Türkiye Türkçesi dil bilgisi ile ilgili çok ciddi sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınların her biri dilimize çok önemli hizmetlerde bulunmuştur, bulunmaya da devam etmektedir. Birçoğu dil bilgisi âlimleri tarafından yazılan bu eserler, bu kitabın da en önemli kaynakları durumundadır. Dil bilgisi âlimlerinin açtığı yolda eserler ortaya koyan dil araştırmacılarının eserleri de, yine bu eserin en önemli kaynakları arasındadır. Bunun yanı sıra çeşitli araştırmacılar tarafından yayımlanan makaleler de bu eserin esin kaynakları arasındadır. Kısaca bu eser; tarafımdan okunan, görülen, bakılan ne kadar dil bilgisi çalışması varsa onların her birinden izler taşımaktadır. Her bir ismi; rahmet, minnet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserde hepsinin çok önemli yeri var.

Yararlandığım kaynaklardan edindiğim bilgileri, derslerimden kazandığım tecrübelerle birleştirerek böyle bir eseri zihnimde şekillendirip ortaya çıkarmama vesile olan, bu gücü bana veren, bu kudreti bana sunan; şüphesiz, Allah. Rabbime minnet ve şükranlarımı ifade diyorum. O yazdırmayı yazamadım, o düşündürmeseydi, düşünemezdim.

Kitabımda eksik, yanlış, hata çokça vardır ya da bulunabilecektir. Bunları yapmamak için her ne kadar özen göstermeye çalışsak da bunlar mutlaka ve muhakkak olmuştur. Bunları, ilerleyen baskılarda, sizlerden gelen dönütler doğrultusunda inşallah düzeltme gayreti içinde olacağız; bunu, şimdiden taahhüt ediyoruz. Kanaatimce eksiksiz, hatasız, yanlışsız kitap da olmaz zaten; bunlardan arınmış tek kitap vardır: o da, Kur’an’dır. Onun dışında her kitapta hata, eksik, yanlış olabilir. Nihayetinde, kuluz; hatamız, eksliğimiz, yanlışımız, tabi ki olacaktır. Bunların da hoş görülmesini talep ediyorum.

Kitap, 11 bölümden oluşmaktadır: Kitapta 1. bölümde, “*Dil, dillerin doğuşu, dillerin adlandırılması ve dünya dilleri*”; 2. bölümde, “*Dilin önemi, dil ve kültür ilişkisi*”; 3. bölümde, “*Dil bilgisi ve ses bilgisi ile ilgili temel kavramlar*”, 4. bölümde, “*Türkçe ve Türkiye Türkçesi*”; 5. bölümde, “*Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesinin sesleri, harfleri ve alfabesi*”; 6. bölümde, “*Türkiye Türkçesinde ünlüler*”; 7. bölümde, “*Türkiye Türkçesinde ünsüzler*”; 8. bölümde, “*Türkiye Türkçesinde ses birleşmeleri*”; 9. bölümde, “*Türkiye Türkçesinde ses olayları*”; 10. bölümde, “*Türkiye Türkçesinde seslendirme olayları*” ve 11. bölümde, “*Türkiye Türkçesi için başucu kaynakları*” konuları ele alınmıştır. Konuların sonuna da kitabın okunabilirlik zevkini artırma, geliştirme adına “*Biraz hisse*”, “*Biraz tebessüm*”, “*Biraz tefekkür*” başlıkları altında;

ders verici, düşündürücü, eğlendirici kıssa, hikâye, fıkra, şiir, vecize gibi edebî yazılar koyduk. Bunlarla eserimize bir tat vermeye çalıştık.

Diğer eserlerimde olduğu gibi bu çalışmamda da çokça emekleri olan Pegem Akademi çalışanlarına, özellikle de dizgide Tuğba Kuşcuoğlu'na, çok teşekkür ediyorum.

Kitabın, “*ağzımdaki tadım*” diye adlandırdığım dilime, güzel ve mübarek dilim Türkçeye, nokta mesabesinde de olsa bir hizmet olması temennisiyle herkese faydalı olmasını Rabbimden niyaz ediyorum.

29.06.2017, Erzurum

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU

1969 yılında Erzurum'da doğdu.

İlköğrenimini Bayburt'ta, ortaöğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1994 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümünü bitirdi. 1996'da Yüksek lisans, 2002'de Doktora eğitimini tamamladı.

Bir yıl kadar “*Türkçe Öğretmenliği*” yaptı. 1995-2002 yılları arasında “*Araştırma Görevlisi*” olarak görev yaptı. 2002 yılında “*Yardımcı Doçent*”, 2011'de “*Doçent*”, 2016'da “*Profesör*” oldu.

Başta Atatürk Üniversitesi olmak üzere Erzurum Teknik Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi ve Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitelerinde *Türk Dili, Türkiye Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Türk Dili Tarihi, Türkçe Öğretimi, İlk Okuma Yazma Öğretimi, Eski Türk Edebiyatı, Sözlü ve Yazılı Anlatım, İletişim, Fonetik ve Diksiyon, Etkili İletişim ve Konuşma* dersleri verdi.

Hâlen Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Dursunoğlu'nun yayımlanmış 2 kitabı bulunmaktadır: “*Türkiye Türkçesi Yazım Bilgisi*”, “*Aruz Öğretimi*”.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....v

1. BÖLÜM

**DİL, DİLLERİN DOĞUŞU, DİLLERİN ADLANDIRILMASI
VE DÜNYA DİLLERİ** 1

Dil2

Dillerin Doğuşu4

Dillerin Adlandırılması5

Yapılarına Göre Dünya Dilleri.....5

Kökenlerine Göre Dünya Dilleri (Dil Aileleri)5

Dünyada En Çok Kullanılan Diller7

Dünyada En Etkili Diller8

2. BÖLÜM

DİLİN ÖNEMİ, DİL VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ.....11

Dilin Önemi12

Dil ve Kültür İlişkisi14

3. BÖLÜM

DİL BİLGİSİ VE SES BİLGİSİ İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR25

Dil Bilgisi ile İlgili Temel Kavramlar.....26

Ses Bilgisi ile İlgili Temel Kavramlar.....30

4. BÖLÜM

TÜRKÇE VE TÜRKİYE TÜRKÇESİ.....	39
Türkçe	40
Türkçe ve Dünya Dilleri	40
Türkçenin Dünya Dilleri İçindeki Yeri.....	41
Türkçenin Altay Dilleri İçindeki Yeri	42
Türkçenin Şekillendiği Coğrafya.....	42
Türkçenin Şekillendiği İklim	43
Türkçenin Şekillendiği Şartlar	43
Türkçenin Şekillendiği Kültür	43
Türkçeyi Şekillendiren İnsan Tipi.....	44
Türkçe ve Türkiye Türkçesi	44
Türkçenin ve Türkiye Türkçesinin Tarihî Gelişimi.....	44
Türkçenin Tarihî Gelişimi.....	44
Türkiye Türkçesinin Tarihî Gelişimi.....	45
Türkiye Türkçesinin Türkçe İçindeki Yeri.....	47
Türkiye Türkçesinde Esas Alınan Konuşma ve Yazma Dili	48
Türkiye Türkçesinin Temel Özellikleri	48
Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Bakımından Bugünkü Durumu	51

5. BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİ, TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN SESLERİ, HARFLERİ VE ALFABESİ	55
Türkiye Türkçesi	56
Türkiye Türkçesinin Sesleri	57
Türkiye Türkçesindeki Seslerin Adlandırılması	57
Türkiye Türkçesindeki Harflerin Adlandırılması.....	58
Türkiye Türkçesinde Kullanılan Alfabe	59
Türklerin Kullanıldığı Alfabeler	60
Türkiye Türklerinin Kullandığı Alfabeler.....	60
Türkiye Türkçesi Alfabesinde Yer Alan Harflerin Adlandırılması.....	61

6. BÖLÜM**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNLÜLER.....63**

Ünlüler	64
Ünlülerin Oluşumu	64
Ünlülerin Söyleniş Özellikleri.....	65
Ses Olarak Ünlüler	65
Harf Olarak Ünlüler	66
Ünlülerin Dil Bilgisel Bakımdan Adlandırılması.....	66
Ünlülerin Genel Özellikleri.....	70
Ünlülerin Harf Harf Kullanım Özellikleri	81

7. BÖLÜM**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE ÜNSÜZLER87**

Ünsüzler.....	88
Ünsüzlerin Oluşumu.....	88
Ünsüzlerin Söyleniş Özellikleri	89
Ses Olarak Ünsüzler	89
Harf Olarak Ünsüzler.....	90
Ünsüzlerin Dil Bilgisel Bakımdan Adlandırılması	90
Ünsüzlerin Kullanım Özellikleri	97
Ünsüzlerin Harf Harf Kullanım Özellikleri	102

8. BÖLÜM**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SES BİRLEŞMELERİ117**

Ses Birleşmeleri.....	118
Hece.....	118
Türkiye Türkçesinde Hece Yapıları	119
Hecelerle İlgili Önemli Adlandırmalar.....	120
Açık Hece-Kapalı Hece.....	120
Medli Hece	120
Hece Düşmesi	121
Hece Bölünmesi.....	121

9. BÖLÜM**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SES OLAYLARI127**

Ses Olayları.....	128
Ünlülerle İlgili Ses Olayları	129
Ünlü Düşmesi	129
Ünlü Türemesi	134
Ünlü Değişmesi (Dönüşmesi)	137
Ünlü Benzeşmesi.....	138
Ünlü Daralması	139
Ünsüzlerle İlgili Ses Olayları.....	140
Ünsüz Düşmesi.....	140
Ünsüz Türemesi.....	142
Ünsüz Değişmesi (Dönüşmesi).....	147
Ünsüz Benzeşmesi	147
Ünsüz Yumuşaması.....	151
Ses Olayları ile İlgili Dil Bilgisel Adlandırmalar	156
Ses Olayları ile İlgili Edebî Adlandırmalar.....	158

10. BÖLÜM**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SESLENDİRME OLAYLARI163**

Vurgu.....	164
Türkiye Türkçesinde Vurgu.....	165
Vurgu Çeşitleri.....	166
Kelimedeki Vurgu.....	166
Sözcük Kök ya da Gövdelerinde Vurgu.....	166
Eklerde Vurgu	170
Kelime Gruplarında Vurgu.....	172
Cümlede Vurgu	174
Anlatımda Vurgu	175
Tonlama	175
Türkiye Türkçesinde Tonlama	176
Tonlama Çeşitleri	176
Durak	177
Ulama.....	178

11. BÖLÜM
TÜRKİYE TÜRKÇESİ İÇİN BAŞ UCU KAYNAKLARI.....181

Kaynaklar 189

1. BÖLÜM

DİL, DİLLERİN DOĞUŞU, DİLLERİN ADLANDIRILMASI VE DÜNYA DİLLERİ

Bu bölümde ele alınan konular:

- 1.1. Dil
- 1.2. Dillerin Doğuşu
- 1.3. Dillerin Adlandırılması
 - 1.3.1. Yapılarına Göre Dünya Dilleri
 - 1.3.2. Kökenlerine Göre Dünya Dilleri (Dil Aileleri)
- 1.4. Dünyada En Çok Kullanılan Diller
- 1.5. Dünyada En Etkili Diller

1.1. Dil

Dil; İnsanın insanla, yaratana ve diğer varlıklarla iletişim kurmasını sağlayan bir konuşma, anlama, anlaşma, anlatım, bildirim ve duyurum aracıdır.

Dil, inancımıza göre, insana, yaratılışından itibaren insanlarla ve diğer varlıklarla konuşma ve anlaşması için yaratana tarafından verilen en önemli özelliklerden biridir; Yaratana akıldan sonra insana verdiği en önemli nimettir.

Dil, içinde doğduğumuz topluma göre, insana yaratılışından itibaren insanlarla ve diğer varlıklarla konuşma ve anlaşması için, içinde doğduğu toplum tarafından; atası, annesi, babası, ailesi, kısaca çevresindeki herkes tarafından öğretilen, sunulan en önemli armağandır.

Her canlının bir dili vardır ve her canlı kendi lisanınca konuşmaktadır. Ancak, diğer özelliklerde olduğu gibi, dilin kullanıma en uygun ve elverişli olanına, en mükemmeline, bütün varlıklar içinde insan sahiptir. Çünkü insan bütün özellikleriyle diğer varlıklardan daha üstün, daha mükemmel ve daha donanımlı yaratılmıştır. Kur'an'da belirtildiği üzere o, mahlukatın en şerefli, en seçkini olarak yaratılmıştır. İnsan dilinin ifade ve imkân kudreti, diğer varlıkların dili ile mukayese edilemeyecek derecededir.

“Dil” denince her şeyden önce akla “konuşma” gelir. Konuşma ise, ses organları vasıtasıyla gerçekleşir. *Ciğerler, diyafram, gırtlak, ses telleri, boğaz, ağız kanalı, geniz, dil, dişler, damak ve dudaklar* işbirliği içerisinde sesin oluşumunu şekillendirirler. Akciğerlerden çıkan hava, gırtlaktan geçerken ses tellerinde titreşimler meydana getirir; bu titreşimlerle de sesler oluşur. Bu sesler başlangıçta zayıf olsa da, diğer ses organlarının ve seslerin de katkısıyla rahatlıkla işitilebilecek duruma gelir ve kimlik kazanırlar. Böylece insan, Yaratana ses organlarına verdiği özellik sayesinde konuşur duruma gelir.

İnsan için konuşma ne kadar önemli ise anlama, anlaşma da o kadar önemlidir. Dil, anlaşıldığı sürece anlamlıdır; anlaşılmadığı sürece çok şey ifade etmez. İnsan, insanı dili vasıtasıyla anlar. İnsan, insana meramını dili vasıtasıyla anlatır. Bu nedenle dil, insanlar arasındaki en etkili anlaşma aracıdır. Çünkü insanın insanla anlaşabilmesi için onu anlaması gerekir. İnsan, insanla en iyi ve en etkili iletişimi, dille kurar. “*İnsanlar konuşa konuşa; hayvanlar koklaşa koklaşa anlaşır-lar.*” atasözü, bunu çok güzel ifade eder. İnsan bunun yanı sıra beden diliyle, ortak işaretlerle (trafik işaretleri vb.), geliştirdiği çeşitli anlaşma ve anlatım araçlarıyla (internet kullanımındaki semboller vb.), bazen de suskunluğuyla iletişim kurar.

İnsanla mensup olduğu toplum arasında da anlaşma, iletişim dille olur. İnsan, içinde doğduğu toplumun kendisine hazır olarak sunduğu değerlerle hayata başlar